

TOBY TRISTER – GATI:

TRADICIONALISTÁK, REVIZIONISTÁK ÉS A HIDEGHÁBORÚ Bibliográfiai áttekintés

(A közölt összefoglaló forrása: Caging the Bear, ed. by Charles Gati, Indianapolis, 1979.)

A hidegháborúval foglalkozó amerikai történeti szakirodalom terjedelmes és összetett. Bárki azonban, aki ennek alapján azt várja, hogy ebből az irodalomból a hidegháború eredetére, kibontakozására és következményeire vonatkozó kérdésekre egyszerű választ nyer, csalódni fog. Minden évben új elemzések jelennek meg, mindegyikben – az eddigiekhez képest – új kérdések merülnek fel, s új magyarázatok találhatók. Az irodalomban a „*tradicionalista*” és a „*revizionista*” szerzők közt hosszú és heves vita folyik a következő lényeges kérdésekről és tényezőkről: a hidegháború okai, az ideológia befolyása a külpolitikára, a gazdaságpolitika és a belső korlátozások hatása a hidegháborús mentalitásra és a nagyhatalmi konfrontáció elkerülhetetlensége.

Miképpen lehetséges, hogy az olvasó kiismerje magát az egymásnak ellentmondó tények és magyarázatok tömegében, s hogy a hidegháborúról folyó vitáról átfogó képet alkothasson?

I.

Az egyes történetírói iskolák megkülönböztetésének az a legegyszerűbb, s legokatmondóbb módja, ha pontosan megállapítjuk, hogyan jellemzik az egyes szerzők a hidegháború fő résztvevőit (az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót) és tisztázzuk, hogy az adott szerző a két nagyhatalom melyikét tartja felelősnek a konfliktusok kialakulásáért. E kritérium alapján azokat nevezhetjük tradicionalista felfogásúaknak, akik a Szovjetuniót marasztalják el, revizionistáknak pedig azokat, akik az USA-t teszik felelősé. Bár az ilyesfajta megkülönböztetés nem szolgált igazságot azoknak a kutatóknak, akik nem osztják ki a felelősséget a két nagyhatalom egyikének, hanem mindkét felet hibásnak tartják a hidegháborús ellentétek kialakulásáért, ezek a kategóriák mégis segítségünkre vannak abban, hogy a hi-

degháborúval foglalkozó szerzők közti vitában eligazodhassunk. Vegyük szemügyre például a következőket:

„A Szovjetunió külpolitikája a világ egészére kiterjed. Célja az, hogy mindenütt olyan kormányok legyenek, melyek elfogadják a Szovjet Kommunista Párt alapvető tételeit s fellépnek azokkal a politikai vagy vallási nézettekkel szemben, melyek nem felelnek meg a fentemlített doktrináknak. Ezáltal a Szovjetunió világméretű harmoniát érne el, – egy Pax Sovietica-t.”

Így írt John Foster Dulles, a jövőendő külügyminiszter, a *Life magazin* 1946-os számában (Június 10. 119 p.), annak a széles körben elfogadott nézetnek adva hangot, hogy az oroszok nemcsak megbízhatatlan tárgyaló-partnerek, hanem ideológiájuk és politikai rendszerük is elfogadhatatlan.

Két évtizeddel később egy revizionista szerző lényegében hasonló következtetést vont le a háború utáni *amerikai* külpolitikáról:

„... Az Egyesült Államok azokat a politikai és gazdasági blokkokat, vagy befolyási övezeteket, melyeket nem ellenőrzött, úgy tekintette, mint amelyek aláássák egy integrált világkapitalizmus és egy egységes politikai struktúra létrehozására irányuló fő politikai, s különösen gazdasági célkitűzéseit, amely hosszútávú stratégiája előfeltétele volt.” (Kolko, 1968, pp. 619–620.)

Még egy olyan „igazi” tradicionalista, mint Dulles, a Szovjetuniót, vagy általában a kommunizmust hibáztatta a hidegháborúért, addig egy olyan „igazi” revizionista, mint Kolko, az Egyesült Államokat, a kapitalizmust s az imperializmust okolta. Egy másik revizionista szerző pedig éppen ssggel Dulles Pax Sovietica elnevezését megfordítva a hidegháborúról írt értekezésének Pax Americana címet adta. (Steel, 1967.)

II.

Még azok a szerzők is, akik gondosan elkerülték ezeket a végleteket, hajlottak arra, hogy a két álláspont valamelyikéhez közelítsenek. Azon kutatók többsége, akiknek külpolitikai orientációja már a „feltartóztatás” s a „dominó-elv” felülvizsgálatának idején alakult ki, – a vietnámi háború alatt –, a hidegháborút továbbra is a hagyományos kategóriák szerint értelmezték: a Vörös Hadsereg átvonulása Közép-Európán, a négyhatalmi együttműködés sikertelensége a német kérdésben, és a nagykoalíció megmásíthatatlan összeomlását követően az amerikaiak körében jelentkező becsapottság érzése volt az, amely érdeklődésüket lekötötte, és gondolkodásukat sok tekintetben meghatározta.

Ezek az események befolyásolták: George F. Kennan (1951, 1954), Walter Lippmann (1947) és Hans Morgenthau (1951), valamint Zbigniew K. Brzezinski (1960, 1965), Herbert Feis (1960, 1970), Louis J. Hall (1967), Henry Kissinger (1957, 1961), John Lukács (1966), Paul Seabury (1967), Marshall D. Shulman (1966), Joh Spanier (1960) és Adam B. Ulam (1968, 1971) következtetéseit. Sok szerző – Andre Fontaine (1968), Walter La Feber (1967) és Arthur M. Schlesinger, Jr. (1967) – úgy tekintette az USA és a Szovjetunió közötti konfliktust, mint nagyhatalmi harcot, avagy összeférhetetlen ideológiák elkerülhetetlen összecsapását, s úgy vélték, hogy a szovjetek nem kevésbé felelősek a történelemért.

A háború utáni szovjet-amerikai kapcsolatokról és a hidegháború eredetéről az amerikai tudósok legjavának tollából származó könyvek és cikkek nem nélkülözték a kritikát az USA külpolitikáját illetően. Ezeket a szerzőket nyilvánvalóan az foglalkoztatta, amit ők a Truman doktrina időszakában az amerikai kormányzat által vállalt túlzott kötelezettségnek tekintettek, nevezetesen az elnöknek azt a mondatát, hogy Amerika feladata „a szabad népek támogatása, azoké a népeké, amelyek elutasítják fegyveres kisebbségek, vagy külső nyomás leigázási kísérletét.” Mind Morgenthau, mind Lippmann már korán erőteljesen sürgettek bizonyos korlátozásokat, azt javasolva, amit azóta „korlátozó” (limitationist) megközelítésnek neveznek a külpolitikában. (Gáti, 1968.) Morgenthau 1951-ben így írt: „egy nemzetnek sem lehet olyan küldetése, – bármilyen hatalmas és erényes nemzet legyen is az –, hogy a világot saját elképzelései szerint alakítsa át”, mivel nincs olyan nemzet, amelynek hatalma korlátlan lenne és mivel „... politikájának mások érdekeit és más országok hatalmát is tiszteletben kell tartania.” (Morgenthau, 1951. pp. 241–42.)

Walter Lippmann bírálta a Truman-doktrina látszólag korlátlan érvényét, miszerint „ellenőrzésünk alatt tarthatunk olyan eseményeket, amelyek ellenőrzésére sem hatalmunk, sem befolyásunk, sem eszközeink nincsenek, s nem állnak rendelkezésre a kellő ismeretek sem”. A *Hidegháború* c. tanulmányában azzal érvelt, hogy a feltartóztatás politikájának alkalmazása helyett az eurázsiai kontinens perifériáin, az Egyesült Államoknak segítséget kellene nyújtania szövetségeseinek a háború utáni újjáépítéshez, s ezzel egyidejűleg békés diplomáciai eszközökkel elérni a Vörös Hadsereg visszavonását Európa szívéből. Lippmann ugyanakkor amerikai részről kész volt felajánlani: „az Egyesült Államok mozgósítja katonai erőit annak érdekében, hogy Oroszország létfontosságú központjaira légi csapást mérjen vagy partaszálljon”, ha szükségessé válik, hogy megakadályozza a Vörös Hadsereg visszatérését Európába. (30. p.)

Morgenthau és Lippmann azzal foglalkozott, hogy az USA milyen mértékben kötelezze el nemzeti erőit és presztízst a nemzetközi politikában. Ez nem jelenti szükségképpen, hogy nem értettek egyet a feltartóztatás politikájának céljaival. Még Lippmann is, – akit a revizionisták tévesen sorolnak saját irányzatukhoz –, úgy vélte, nem az a döntő, hogy ilyen célokat kövessenek, hanem az, hogy *megvalósítható-e* a globális feltartóztatás politikája. Tagadó válasza egy ilyen politika keresztülvitelének nehézségein alapult; úgy gondolta, hogy a globális feltartóztatás bátorítaná az amerikai erők helytelen felhasználását külföldön, otthon pedig instabilitást okozna.

Sok már tradicionalista szerző úgy összegezte az amerikai külpolitika hibáit, hogy lépései vagy túl jelentéktelenek, vagy túl későiek, vagy egyszerre mindkét hibában részesek. Néhányan azért bírálták a Rooseveltt-kormányzatot, mert a 2. világháború idején közönyösen, vagy érdektelenül viseltetett Közép-Kelet-Európa sorsát illetően (Lukács, 1966). Mások azt nehezményezték, hogy az USA hiszékenyen elfogadta a térség országainak önrendelkezésére vonatkozó szovjet ígéreteket (Feis, 1970; Ulam, 1968), vagy azt rótták fel, hogy Amerika elmulasztotta a gazdasági eszközök alkalmazását annak érdekében, hogy konkrét politikai előnyöket nyerjen Moszkvától (Ulam, 1971). Megint mások (Herz, 1966; Spanier, 1960) azt vetették fel, hogy a hatékony ENSZ-hez fűzött amerikai remények s a megvalósítható kollektív biztonsági rendszerbe vetett hit inflálódottak, sőt anakronisztikusakká váltak. Mégis, az említett művek azt a tételt támasztották alá, hogy, ... a feltartóztatás politikája, a görög-török segélyprogram, a Marshall-terv és az azt követő berlini légi híd, valamint a nyugati szövetségi rendszer megszervezése egészében az európai helyzetre való helyes és sikeres reagálást fejezte ki... A Truman doktrina és a Marshall-terv ideológiailag eltorzított szovjet értelmezése szerint az amerikaiak arra törekedtek, hogy megingassák a Szovjetunió kelet-európai pozícióit és kiépítsék hegemoniájukat Nyugat-Európában, s így adott volt az a szovjet biztonsági koncepció, amely nem engedhetett meg egyetlen olyan szabad területet sem Kelet-Európában, ahol ne lett volna teljes szovjet uralom.” (Shulman, 1966, pp. 5–7.)

III.

A tradicionalisták úgy vélik, hogy az Egyesült Államok a nemzetközi életben nem kezdeményezett, hanem csupán utólagosan reagált a bekövetkezett változásokra; vagyis a szovjet diplomáciai meg nem alkuvás és területi

expanzió kettős nyomásával szemben az USA védekező politikát folytatott, hogy a nyugat biztonságát garantálja. A revizionista magyarázatok ezzel szemben az amerikai külpolitikát dinamikusnak, sőt mi több, agresszívnek tartották. Azt állították, hogy az Egyesült Államok a háború végén kihasználta fölényét annak érdekében, hogy Kelet-Európában, a nemzetközi megállapodások ellenére, melyek szerint Kelet-Európában szovjet barát kormányokat fognak létrehozni, kikényszerítse a vele rokonszenvező kormányok megalakítását. (Horowitz, 1967.; Schuman, 1962.) A revizionista szerzők szerint az USA azért tartotta vissza az Oroszországba irányuló Land-Lease szállításokat, hogy ezáltal politikai engedményekhez jusson (Williams, 1959), sőt az atomzsarolással további politikai előnyökre igyekezett szert tenni a Szovjetunióval szemben. (Alperovitz, 1965.) Az Egyesült Államok akciói – e felfogás értelmében – nem egy a kommunizmus elterjedésétől féltő nemzet védekező lépései voltak, hanem sokkal inkább „forradalmak elnyomásának nyílt vállalása” előre kiszámított manőverek révén, hogy ily módon biztosítsák Amerika háború utáni hegemoniáját. (Horowitz, 1967. 10. p.)

A legtöbb revizionista szerző azt vitatja: Amerika ipari hatalmát arra mozgósították, hogy a nemzetközi viszonyokat az amerikai érdekeknek megfelelően manipulálják. E politika magyarázatául az amerikai vezetők cinikusan kamatoztatták a közvélemény körében uralkodó félelmet a kommunizmustól, hogy ezáltal tovább növeljék a közfelháborodást. Sőt, a revizionisták azt is hangoztatták, hogy a felelős amerikai kormánykörök Sztálinnak a Szovjetunió biztonságának garantálására vonatkozó érthető kívánságát – egy korlátozott kelet-európai érdekszféra kialakítása révén – szándékosan eltorzították azáltal, hogy azt úgy állítják be, mintha az első lépés lett volna kommunista rendszerek létrehozására Nyugat-Európában is. Ilyen körülmények között a provokatív amerikai politikai manőverekre adott szovjet válasz a szovjet álláspont érthető megmerevedését jelezte.

A revizionista szerzők egyetértenek abban, hogy az USA a háború után a világpolitikában bomlasztó szerepet játszott. Ezt egyrészt a globális ideológiára vezették vissza, amely abban gyökerezett, hogy az Egyesült Államok ellenezett minden olyan politikai változást, amely ellenőrzése nélkül ment végbe, másrészt avval az amerikai hajlammal indokolták, amely minden változást a kommunista befolyás alatt álló csoportok tevékenységére vezetett vissza. (Alperovitz, 1965; D. F. Fleming, 1961; Horowitz, 1965; 1967; Schuman, 1962; és Steel, 1964.) Mások annak az amerikai igénynek tulajdonítottak fontosságot, hogy az USA gazdaságilag egész Európát uralja,

s a „liberális kapitalizmus” számára tegye a világot biztonságossá. (Kolko, 1968; La Feber, 1967; Williams, 1959.) Azt vizsgálva, hogy vajon a rendszeren belül mely elemek sugalmazták a politika irányítóinak azt a következtetést, hogy bármely politikai változás a világban szükségképpen az amerikai biztonsági érdekek ellen irányul, számos revizionista történetíró arra a megállapításra jutott, hogy a választ a kapitalista társadalom belső dinamikájában kell keresni. Kolko *A háború politikája (1968)* című művében pl. rámutatott a világban végbemenő társadalmi-politikai változásokra adott agresszív amerikai válasz elkerülhetetlenségére: „Az, hogy a világ eseményeire való amerikai reagálás bármelyike is véletlen, vagy szándéktalan lett volna, pusztán azoknak az önámítása, akik össze akarják keverni az amerikai retorikát és a szándéknyilvánításokat a realitásokkal és a végrehajtó hatalom céljaival; valójában az adott társadalomtól s annak igényeitől az amerikai külpolitika aligha lehetett különböző.” (625. p.)

Fleming és Schuman, a hidegháború okait keresve, az amerikai elleneskedést Oroszországgal szemben az 1917-es bolsevik forradalomig, s az azt követő nyugati intervencióig vezették vissza. Így érveltek: a nyugat hagyta, hogy a kommunista ideológia iránti kezdeti ellenszenvé kérlelhetetlen kampánnyá váljon Szovjetország elszigetelésére. Amikor ez a törekvés megbukott, megakadályozta a Szovjetuniót abban, hogy a nyugati intervenció ellen jogosan támogatást keressen. A Szovjetunióknak nem állt szándékában, hogy meghódítsa Európát, – érvel Fleming –, s a Vörös Hadsereg sosem jutott volna el Európa középebe, ha nem kellett volna a náci agressziót visszavernie. Amikor viszont egyszer már birtokába jutottak ennek a területnek, – Közép-Európának – nem volt olyan szovjet vezető, aki reálisan gondolkodva feladhatta volna a lehetőséget, hogy végre legalább saját országa biztonságát garantálja.

„Oroszország biztonsági komplexumának határozott, ha nem éppen rokonszenvező tudomásulvétele jelezte a 2. világháborút követő bölcsőbb szemlélet kezdetét. (...) Nincs még egy olyan nép a földön, amely először annyit szenvedett, s aztán olyan óriási katonai győzelmet aratott volna, mint a szovjet nép, s amely csupán azért ment volna Kelet-Európába, hogy ott turistáskodjon. Biztosítania kellett, hogy az országa ellen irányuló esetleges újabb invázió előtt bezárja a kapukat. Ezt olyan módszerekkel érték el, amelyeket a szovjetek hatékonyaknak tartottak s nem olyanokkal, amelyeket nagy távolságban élő emberek tanácsoltak nekik.” (Fleming, 1961, pp. 253–254.)

Végül William A. Williams volt az a történész, aki döntően befolyásol-

ta a revizionista szerzők egész generációjának nézeteit. Írásaiban régóta arra törekedett, hogy bebizonyítsa: az amerikai külpolitika a külföldi piacok megszerzéséért folytatott szakadatlan harc jegyében folyt. Mivel az amerikai külpolitika célja olyan nemzetközi rendszer kialakítása volt, amely korlátlan lehetőséget nyújt az amerikai gazdasági behatolás – az áru és tőke kivitel – számára, az Egyesült Államok úgy érezte, hogy a Kelet-Európa feletti szovjet ellenőrzés veszélyezteti ezt. Innen magyarázhatók Washington elkesétt és gyakran erőszakos lépései, hogy rákényszerítse a Szovjetuniót a „nyitott kapuk” amerikai politikájának elfogadására. Williams szerint az az amerikai törekvés, hogy kieszközöljék Kelet-Európa részvételét a Marshalltervben szintén fontos lépés volt az előbb említett cél elérése érdekében. Midőn azonban világossá vált, hogy az USA nem tudja megvalósítani szándékát, a dühös és csalódott amerikai felsővezetés válasza a feltartóztatás politikájának, s az antikommunizmusnak a nyílt meghirdetése volt. Az amerikai hidegháborús erőfeszítések iróniája, hogy az elkerülhetőt tette elkerülhetetlenné – állapítja meg Williams egy 1965-ben írt tanulmányában: „Marx legapokaliptikusabb próféciájának klasszikus és szó szerinti beigazolódásaként a feltartóztatás politikája a szovjet felső vezetésben megerősítette a legmakacsabb marxistákat és a szélsőséges orosz nacionalistákat. Azoknak, akik védik a feltartóztatás politikáját, mint ami az Egyesült Államok számára elkerülhetetlen volt, el kell ismerniük Sztálin érveinek helyességét, miszerint szükségszerű volt, hogy az erőt erővel mérje össze. A szükségszerűség igazolása ugyanis nincs földrajzi, ideológiai vagy morális határokhoz kötve.” (379. p.)

IV.

A tradicionalista és revizionista szerzők vitájának központi témája, mint láttuk, az volt, hogy kit, mely nagyhatalmat terheli a felelősség a hidegháború kirobbanásáért és következményeiért. Ez a mindig érzelmekre ható és gyakran ellenséges diszkusszió lobbant ismét lángra *Robert J. Maddox: Az új baloldal és a hidegháború eredete* című munkájának kiadásával (1973). Mivel a szerző elsősorban a revizionisták bizonyítékait, forrásaik megbízhatóságát, s tudományos eljárásuk pontosságát vizsgálta – ahelyett hogy kifejezett polémiába bocsátkozott volna velük –, a revizionista irányzathoz tartozó történészek szokatlan hevességgel reagáltak könyvére. Maddox azonban nemcsak vitatkozott következtetéseikkel, hanem utána járt idézeteiknek is, s felhívta a figyelmet azokra, amelyeket a szerzők pontatlan-

nul, szándékosan megcsonkítva, vagy szövegösszefüggéseiből kiragadva használtak fel, sőt kimutatta azt is, hogy a revizionisták egyoldalúan szelektálták a tényeket, s csak azokat hasznosították munkáikban, amelyek alátámasztották kritikájukat az Egyesült Államok külpolitikájáról. Maddox könyvében a legismertebb revizionista szerzőket megsemmisítő bírálatban részesítette, s az érintettek hasonló szellemben válaszoltak neki.

Ettől fogva azonban más történészek és politológusok is kísérletet tettek arra, hogy meghaladják a felelősség kérdésének boncolgatását, s mélyebb összefüggéseket is szemügyre vegyenek. Megpróbálták mind az amerikai, mind a szovjet külpolitikát belpolitikai környezetükkel összefüggésben magyarázni, s arra törekedtek, hogy elemezzék a stratégiákat, amelyeket mindkét rész ezért fejlesztett ki, hogy megállja helyét a másik fél akcióival szemben. Milyenfajta ok-okozati viszony létezett a hidegháború első éveiben a Szovjetunió és az Egyesült Államok között? Kölcsönös kapcsolatukat hogyan befolyásolta és tette bonyolultabbá a kül- és belpolitika közötti kölcsönhatás?

A *Caging the Bear* kötetben először publikált tanulmányok (különösen azok, amelyeket Zimmerman, Zagoria és Brzezinski írtak) mellett *John Gaddis* 1972-ben megjelent *Az Egyesült Államok és a hidegháború eredete 1941–1947* című összefoglaló elemzése példázza jól a hidegháborús historiográfia új útjait. Jóllehet Gaddis könyve elsősorban azzal foglalkozik, hogy a belpolitikai nyomás milyen hatást gyakorolt az amerikai külpolitika irányítására, megfontolt következtetései azt sugallják, hogy nyilvánvalóan a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban hasonló belpolitikai nyomás érvényesült.

„A hidegháború az Egyesült Államokban és a Szovjetunióban végbenő kül- és belpolitikai fejlődés bonyolult kölcsönhatásából született. A második világháború végén a két hatalom ellenőrzésén kívül eső körülmények, a külsőhelyzet következtében az amerikaiak és a szovjetek szemben álltak egymással a kimerült Európában. A belső tényezők egyrészt a Szovjetunióban – a biztonságra törekvés, az ideológia szerepe, a háború utáni újjáépítés óriási szükségletei, Sztálin személyisége – másrészt az Egyesült Államokban – az önrendelkezés ideálja, a kommunizmustól való félelem, az amerikai gazdasági erő mindenhatóságának illúziója és az atombomba – a szembenállást ellenségeskedéssé változtatták. Mindkét szuperhatalom vezetői békét akartak, de eközben engedtek olyan megfontolásoknak, amelyek – jóllehet nem akarnak háborúba sodródni – az ellentétek megoldását lehetetlené tették” – írta Gaddis. (361. p.)

G. C. Herring 1973-ban írt *Segítség Oroszországnak* című, a Lend-Lease-t és a háború utáni újjáépítési terveket elemző munkájában szintén kimutatta, hogy az Egyesült Államok külföldi gazdaság-politikája nagymértékben függött a belpolitikától. Mégis arra a következtetésre jutott, hogy az USA a háború után is folytatta volna segélyprogramját, ha a Szovjetunió nem követett volna lényegesen más politikai irányvonalat. A következőket írta:

„A gazdasági segítség csak akkor lett volna hatásos, ha az amerikaiak készek lettek volna elfogadni – legalább is hallgatólagosan – hogy a Szovjetunióknak döntő befolyása van Kelet-Európában. E politikai irányvonal szükségességét már a múltban be lehetett volna látni, de a történelem és a tapasztalatok az amerikai vezetőket nem készítették fel arra, hogy ily módon cselekedjenek. „... A háború utáni korszak problémáira vonatkozó átfogó szovjet-amerikai megegyezés hiányában, a gazdasági segítség önmagában kevés lett volna, ráadásul az eltérő célok és álláspontok lehetetlenné tették gazdasági megállapodások megkötését.” (pp. 293–295.)

Igy a Lend-Lease szállítások és a gazdasági segítség ígérete annak az együttműködésnek a szimbóluma maradt, amelyet a háború után valószínűleg mindkét oldal folytatni akart, de amely könnyen áldozatul esett más, vitás, megoldatlan kérdéseknek.

A fenti, véglegesnek távolról sem tekinthető megjegyzések, következtetések eltérnek a 60-as évek hidegháborús irodalmának néhány megállapításától. Kétségtelen, hogy az új levéltári forrásanyag megnyitása, közötte pl. Rooseveltt és Churchill 1939–45-ös levelezése, megkönnyíti, hogy az új tények, bizonyítékok alapján a régi események is új megvilágításba kerülhessenek. A nemzetközi helyzet javulása feltehetően máris elősegíti az egykori amerikai külpolitikai lépések árnyaltabb megítélését.

Bármi is legyen az oka, az utóbbi évek történetírása kezdi meghaladni a tradicionalista-revizionista kereteket, s új irányba fordul. Valószínű, hogy az új szakaszban a tudományos vizsgálódás középpontjában nem a *Pax Sovietica*, vagy a *Pax Americana*, de már nem is a hősök vagy a gonoszok keresése áll majd. A szovjet szándékok és törekvések határozottabb megítéléséhez szükség lenne arra, hogy a szovjet levéltárakat megnyissák a nyugati tudósok előtt, s felszabadítsanak sok, az amerikai külpolitikával foglalkozó dokumentumot. Pillanatnyilag nem várhatjuk, hogy olyan komplex történeti problémára, mint a hidegháború eredete és kibontakozása, végleges választ lehessen adni. Az intenzív viták, a nagyszámú tudományos elemzés ellenére úgy tűnik, továbbra is érvényes Schlesinger 1967-ben tett megállapítása:

„Ha a történészek nem tudják megoldani a problémákat visszamenően sem, nem hibáztathatják Rooseveltet, Sztálint és Churchillt, amiért ezeket a problémákat nem oldották meg a maguk idejében.” (26. p.)

Válogatott bibliográfia

- Acheson, Dean: *Present at the Creation*. New York, W. W. Norton, 1969.
- Alperovitz, Gar: *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam*. New York, Simon and Schuster, 1965.
- Cold War Essays*. New York, Anchor Books, 1970.
- Aspaturian, Vernon V.: *Power and Process in Soviet Foreign Policy*. Boston, Little, Brown and Company, 1971.
- Beiley, Thomas A.: *America Faces Russia*. Ithaca, Cornell University Press, 1950.
- Barnet, Richard J. and Raskin, Marcus G.: *After 20 Years: Alternatives to the Cold War in Europe*. New York, Random House, 1965.
- Bernstein, Barton J., ed: *Politics and Policies of the Truman Administration*. Chicago, Quadrangle Books, 1970.
- Bohlen, Charles E.: *The Transformation of American Foreign Policy*. New York, Norton, 1969.
- Brown, Seyom: *The Faces of Power: Constancy and Change in United States Foreign Policy from Truman to Johnson*. New York, Columbia University Press, 1968.
- Brzezinski, Zbigniew K.: *Alternative to Partition: For a Broader Conception of America's Role in Europe*, New York, McGraw-Hill, 1965.
- Between Two Ages*. New York. Viking Press, 1970.
- The Soviet Bloc, Unity and Conflict*. Cambridge, Harvard University Press, 1960, revised edition, 1967.
- Carr, Albert H.: *Truman, Stalin and Peace*. New York, Doubleday, 1950.
- Clemens, Diane Shaver: *Yalta*, New York, Oxford University Press, 1970.
- Davies, John Paton, Jr: *Dragon by the Tail: American, British, Japanese, and Russian Encounters with China*. New York, Norton, 1972.
- Deutscher, Isaac. „Myths of the Cold War.” In *Containment and Revolution*, edited by David Horowitz. Boston, Beacon Press, 1967.
- Donnelly, Desmond: *Struggle for the World: The Cold War, 1917–1965*. London, St. Martin's Press, 1965.
- Dulles, John Foster. „Thoughts on Soviet Foreign Policy and What to Do About it” *Life*, June 3 and 10, 1946, 113–26, pp. 118–130. *War or Peace*. New York, Macmillan, 1950.
- Fairbank, John K.: *The United States and China*. 3rd edition. Cambridge, Harvard University Press, 1971.
- Feis, Herbert. *The Atomic Bomb and the End of World War II*. Princeton: Princeton University Press, 1966.
- Between War and Peace: The Potsdam Conference*. Princeton, Princeton University Press, 1960.

- Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought. Princeton, Princeton University Press, 1957.
- From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945–50. New York, W. W. Norton, 1970.
- Fischer, Louis, Russia, America, and the World. New York, Harper, 1961.
- Fleming, D. F. The Cold War and its Origins, 1917–1960. Two volumes, New York, Doubleday, 1961.
- Fontaine, Andre, History of the Cold War. Two volumes. New York: Pantheon, 1968.
- Friedman, Edward, and Selden, Mark, eds. America's Asia: Dissenting Essays on Asian-American Relations. New York, Pantheon Books, 1971.
- Gaddis, John Lewis: The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947. New York, Columbia University Press, 1972.
- Gamson, Villiam, and Modigliani, Andre: Untangling the Cold War. Boston, Little, Brown and Company, 1971.
- Gardner, Lloyd C.: Architects of Illusion: Men and Ideas in American Foreign Policy, 1941–1949. Chicago, Quadrangle, 1970.
- Gardner, Lloyd C., Arthur M. Schlesinger, Jr., Hans J. Morgenthau: Origins of the Cold War, Waltham, Ginn and Company, 1970.
- Gati, Charles, „Another Grand Debate? The Limitationist Critique of American Foreign Policy.” World Politics XXI, no. 1 (October 1968) 133–51.
- Graebner, Norman: Cold War Diplomacy: American Foreign Policy, 1945–60. Princeton, Van Nostrand, 1962.
- The Cold War: Ideological Conflict or Power Struggle? Boston: Heath, 1963.
- Halle, Louis J. The Cold War as History. New York, Harper and Row, 1967.
- Hammond, Paul Y.: The Cold War Years: American Foreign Policy Since 1945. New York, Harcourt, Brace and World, Inc., 1969.
- Herring, George C, Jr: Aid to Russia, 1941–1946. Strategy, Diplomacy, The Origins of the Cold War. New York, Columbia University Press, 1973.
- Herz, Martin F.: Beginnings of the Cold War. Bloomington, Indiana University Press, 1966.
- Hoffmann, Erik Pl, and Flern, Frederic J., Jr. eds.: The Conduct of Soviet Foreign Policy, Chicago, Aldine-Atherton, 1971.
- Horowitz, David, ed.: Containment and Revolution, Boston, Beacon Press, 1967.
- The Free World Colossus: A Critique of American Foreign Policy in the Cold War. New York, Hill and Wang, 1965.
- Jones, Joseph M.: The Fifteen Weeks, New York, Viking Press, 1955.
- Kennan, George F.: American Diplomacy, 1900–1950. Chicago, University of Chicago Press, 1951.
- Memoirs: 1925–1950, 1950–1963. Two volumes. Boston, Little, Brown and Company, 1967, 1972.
- Relations of American Foreign Policy. Princeton, Princeton University Press, 1954.
- Kissinger, Henry: The Necessity for Choice: Prospects of American Foreign Policy. New York, Harper and Brothers, 1961.
- Nuclear Weapons and Foreign Policy. New York, Harper and Brothers, 1957.
- Kolko, Gabriel. The Politics of War: The World and US Foreign Policy, 1943–45. New York, Random House, 1968.

- The Roots of American Foreign Policy: An Analysis of Power and Purpose. Boston, Beacon Press, 1969.
- Kolko, Gabriel and Kolko, Joyce. The Limits of Power: The World and United States Foreign Policy, 1945–1954. New York, Harper and Row, 1972.
- La Feber, Walter: America, Russia and the Cold War: 1945–1966. New York, John Wiley and Sons, 1967, revised 1972.
- Lerche, Charles O., Jr.: The Cold War and After. Englewood Cliffs, New York, Prentice-Hall, Inc., 1965.
- Lippmann, Walter: The Cold War: A Study in United States Foreign Policy. New York, Harper and Row, 1947.
- U. S. Foreign Policy: Shield of the Republic. Boston, Little Brown and Company, 1943.
- Luard, Evan, ed. The Cold War: A Reappraisal. New York, Praeger, 1964.
- Lukacs John, A History of the Cold War. New York, Doubleday, 1962, revised 1966.
- Maddox, Robert James: The New Left and the Origins of the Cold War. Princeton, Princeton University Press, 1973.
- Marzani, Carl: We Can Be Friends: Origin of the Cold War. New York, Tropic Books, 1952.
- McLellan, David S.: The Cold War in Transition. New York, Macmillan, 1966.
- McNeill, William H.: America, Britain and Russia: Their Cooperation and Conflict, 1941–1946. New York, Oxford University Press, 1953.
- Morgenthau, Hans J.: „Arguing About the Cold War: A Balance Sheet.” Encounter XXVIII (May 1967). pp. 37–41.
- In Defense of the National Interest. New York, Alfred A. Knopf, 1951.
- Politics Among Nations. New York, Alfred A. Knopf, 1948.
- Oglesky, Carl, and Shaull, Richard: Containment and Change. New York, Macmillan, 1967.
- Paterson, Thomas G., ed.: Cold War Critics: Alternatives to American Foreign Policy in the Truman Years. Chicago, Quadrangle Books, 1971.
- Ed.: Containment and the Cold War: American Foreign Policy Since 1945. Reading, Addison-Wesley, 1973.
- Ed. The Origins of the Cold War. Lexington, Heath, 1970.
- Perkins, Dexter: The Diplomacy of a New Age. Bloomington, Indiana University Press, 1967.
- Rapoport, Anatol: The Big Two: Soviet-American Perceptions of Foreign Policy. New York, Pegasus, 1971.
- Rees, David: The Age of Containment: The Cold War, 1945–1965. London, St. Martin's Press, 1967.
- Schlesinger, Arthur M., Jr.: „Origins of the Cold War.” Foreign Affairs, XLVI (October 1967): 22–52.
- Schuman, Frederick L.: The Cold War: Restrospect and Prospect. Baton Rouge, Louisiana University Press, 1962.
- Soviet Politics at Home and Abroad. New York, Knopf, 1947.
- The Rise and Decline of the Cold War. New York, Basic Books, 1967.
- Service, John S.: The Amerasia Papers: Some Problems in the History of U. S. China Relations. Berkeley, Center for Chinese Studies, 1971.

- Shulman, Marshall D.: *Beyond the Cold War*. New Haven, Yale University Press, 1963.
- Smith, Gaddis: *American Diplomacy During the Second World War, 1941–1945*. New York, John Wiley and Sons, 1965.
- Spanier, John: *American Foreign Policy Since World War II*. New York, Praeger, 1960, revised 1973.
- Steel, Ronald: *Imperialists and Other Heroes*. New York, Random House, 1964.
- Pax Americana*. New York, Viking Press 1967.
- Triska, Jan F., and Finley, David D.: *Soviet Foreign Policy*. New York, Macmillan, 1968.
- Truman, Harry S.: *Year of Decisions, 1945*. New York, Doubleday, 1955.
- Years of Trial and Hope, 1946–1953*. New York, Doubleday, 1956.
- Tsou, Tang. *America's Failure in China, 1941–1950*. Chicago, University of Chicago Press, 1963.
- Tucker, Robert C.: *The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change*. New York, W. W. Norton, 1963.
- Ulam, Adam B.: *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy, 1917–1967*. New York, Praeger, 1968.
- The Rivals: America and Russia Since World War II*. New York, Viking Press, 1971.
- Williams, William A. „The Cold War Revisionists.” *The Nation*, CCV. (November 13. 1967), pp. 492–95.
- „Irony of Containment” *The Nation*, CLXXXII (May 5, 1956), pp. 376–79.
- „The Tragedy of American Diplomacy”. New York, World Publishing Company, 1959, revised 1962.
- Zagoria, Donald S.: *The Sino-Soviet Conflict, 1956–1961*. Princeton, Princeton University Press, 1962.
- Zimmerman, William: *Soviet Perspectives on International Relations 1956–1967*. Princeton, Princeton University Press, 1969.